

Modern Dünyada Sosyo-Mekânsal ve Psikolojik Yersizlik

Socio-Spatial and Psychological Placelessness in The Modern World

ÖZ

Çevre kavramı diğer bilimlerde olduğu gibi psikoloji içerisinde de gittikçe artan bir öneme sahip olmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında son yıllarda artık göz ardı edilemeyecek kadar büyük bir probleme dönüşen çevre kirliliği ve küresel ısınma gibi doğa olaylarına ek olarak gittikçe artan sayıda uluslararası göç olgusunun da etkisi yüksektir. Çevre kavramının psikoloji bilimine üstlendiği rol önemli olmakla birlikte tartışmalıdır. Psikoloji tarihi temel alındığında bütüncül olmayan ve karşılıklı etkileşime izin vermeyen çevre anlayışı son yıllarda çevre psikolojisi alanında yapılan çalışmalar neticesinde değişmektedir. Çevre psikologlarının üzerinde önemle durduğu yer bağlılığı ve yer kimliği gibi değişkenler bu algılayışın değişmesinde büyük rol oynamıştır. Bu kavramlar üzerine eğilen fenomenologların, coğrafyacıların ve filozofların ortak olarak ifade ettikleri gibi modern zamanlarla birlikte insanoğlunun yer deneyiminde farklılaşmalar olmuştur. Estetik manada kalıcı bir tatmin sağlamayan ve bireylerin kök salmalarına izin vermeyen modern dünyada insanlar gittikçe daha çok yersizleşmektedir. Yersizlik, artan sayıda mültecilik ve göç faaliyetleri sonucunda insanoğlunun yaşadığı nesnel ve sosyo-mekânsal bir gerçeklik olmasına ek olarak psikolojik ve duygusal anlamda kaybedilmiş bir yer deneyimine de işaret eder. Bu durum gerek sosyal düzeyde gerek klinik düzeyde psikoloji biliminin ele alması gereken önemli bir sorun olarak görülmektedir. Bu çalışma modern dünyada insanoğlunun deneyimlediği yersizlik probleminin izini sürmeye çalışmaktadır.

Keywords: Yer bağlılığı, Yer kimliği, Yer, Yersizlik

ABSTRACT

The concept of environment has an increasing importance in psychology as in other sciences. In addition to natural events such as environmental pollution and global warming, which have become a problem that cannot be ignored in recent years, an increasing number of international migration phenomena have a high impact on the emergence of this situation. The role of the concept of environment in psychology is important but controversial. Based on the history of psychology, the understanding of the environment, which is not holistic and does not allow mutual interaction, has been changing in recent years as a result of studies in the field of environmental psychology. Variables such as place attachment and place identity, which are emphasized by environmental psychologists, have played a major role in changing this perception. As the phenomenologists, geographers and philosophers who focus on these concepts have jointly expressed, there have been differences in the place experience of human beings with modern times. In the modern world, which does not provide a permanent aesthetic satisfaction and does not allow individuals to take root, people are becoming more and more out of place. In addition to being an objective and socio-spatial reality that human beings live as a result of increasing numbers of refugees and migration activities, placelessness also points to a psychological and emotional experience of a lost place. This situation is seen as an important problem that should be addressed by the science of psychology both at the social and clinical level. This study attempts to trace the problem of placelessness experienced by human beings in the modern world.

Anahtar Kelimeler: Place attachment, Place identity Place, Placelessness

Muhammed Huzeyfe GÜLTEKİN

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Psikoloji Bölümü, Erzurum, Türkiye

Geliş Tarihi/Received 31.07.2024
Revizyon Talebi/ Revision Request 11.10.2024
Son Revizyon/Last Revision 31.10.2024
Kabul Tarihi/Accepted 07.11.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 15.12.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Muhammed Huzeyfe GÜLTEKİN

E-mail: huzeyfe.gultekin@atauni.edu.tr

Atf: Gültekin, M. H. (2024). Modern Dünyada Sosyo-Mekânsal ve Psikolojik Yersizlik. *Dünya Coğrafyası ve Kalkınma Perspektifi Dergisi*, (6), 21-32.

Cite this article: Gültekin, M. H. (2024). Socio-Spatial and Psychological Placelessness in The Modern World. *Journal of World Geography and Development Perspectives*, (6), 21-32.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Son yüzyıllık süreçte bilim çevreleri ‘iklim krizi’ ve ‘çevre sorunu’ gibi kavramları artarak daha fazla gündemine almıştır. Ancak araştırmaya değer olan bu kavramların çağrıştırdığı gibi iklimin ortaya çıkardığı bir kriz veya çevresel kaynakların neden olduğu sorunlar söz konusu değildir. Bunun yerine, insanların ihtiyaçlarını ve isteklerini nasıl karşıladıkları ile şeylerin doğal düzeni arasındaki uyumsuzluk söz konusudur (Winter ve Koger, 2004). Doğal çevre insanoğlu tarafından gittikçe artan biçimde tahribata uğratılmaktadır. Çevrenin maksimum verim elde edilebilecek bir kaynak olarak görülmesi onu aidiyet duygusu olmaksızın sahip olunacak bir nesne konumuna getirmiştir. Artık toprak işlenip korunacak bir yer değil, bünyesinde saklı bulunan doğal zenginliklerin üstün tekniklerle çıkarılması gereken bir kömür havzası veya maden yatağıdır (Heidegger, 2019). Bu durum insanın çevre ile kurduğu ilişkilerdeki birtakım aksaklıklara işaret eder. Bu aksaklıkların en temelinde insanın içerisinde yaşadığı çevreyle olan ilişkisindeki bazı sosyal psikolojik süreçlerin önemli rol oynadığı düşünülebilir. Ayrıca çevre sorunlarını incelemek için psikolojiden yararlanmak, disiplinin bilimsel ve uygulamalı yanlarını bütünleştirmek için bir fırsat sunar.

Sosyal psikoloji tarihinde çevre kavramı gittikçe artan bir öneme sahip olmaktadır (Bonnes ve Carrus, 2017). İlk yıllarda sosyal davranış ölçümlerken süreci sekteye uğratan bir değişken gibi ele alınan çevre kavramı şu an en az davranış kadar belirlenmesi temel bir yapı haline gelmiştir. Bu değişimde rol oynayan en önemli faktör hiç şüphesiz çevresel tehditlerin göz ardı edilemeyecek düzeye ulaşmasıdır. Çevre tehdidi kendisini gösterdikçe insanoğlu birey ile çevre arasındaki ilişkileri sekteye uğratan nedenler üzerine daha fazla araştırma yapma ve düşünce üretme gereksinimi duymuştur. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreği birey ile çevre arasındaki en önemli değişkenlerden biri olarak kabul edilen “yer” kavramı üzerine gerçekleştirilen tartışmalara sahne olmuştur (Seamon, 2012). Yer kavramı gittikçe bireylerin hem nesnel dünyalarında hem de öznel-psikolojik yaşantılarında deneyimlemekte zorlandıkları bir fenomene dönüşmüştür. Uluslararası göç rakamlarının dünya tarihinde hiç olmadığı kadar yoğun olduğu modern çağlar özellikle zaruri sebeplerle kendi ülkelerinden göç etmek zorunda kalan mültecileri ait olabilecekleri bir yerden mahrum bırakmaktadır. Manzo ve Devine-Wright’a göre (2021) küresel bir iklim krizi, artan göç, yer değiştirme, hızlı kentleşme ve hatta salgın hastalıklar mekânla kurulan istikrarsız ilişkileri pekiştirmektedir. Örneğin Devine-Wright ve diğerleri (2020) Covid 19 salgını esansındaki tam kapanma süreçlerinden sonra yer ve ev ile ilgili konuları tekrardan düşünmemiz gerektiğini ifade etmiştir. Bu anlamda yersizlik somut ve sosyo-mekânsal bir yersizliğe

işaret ederken ayrıca bireylerin psikolojik olarak da deneyimledikleri bir fenomen olmuştur. Yer kavramındaki bu erozyon halledilmesi gereken bir problem olarak çevreye karşı aidiyet bağlarında kopmaya ve duyarsızlığa yol açmıştır.

Sonuç olarak ‘çevre sorunları’ ve ‘iklim krizi’ gibi problemlerin ortaya çıkmasının en büyük sebeplerinden birisi yere karşı aidiyet bağında meydana gelen zedelenmedir. İnsanoğlu uzun zamandır yersiz kalmıştır. Yer kimliği ve yer bağlılığı gibi bu aidiyet duygusunu temin edebilecek kavramların boyutlarını araştırmak bu açıdan önemli görülmektedir (Hernández vd., 2010). Vaske ve Kobrin’e göre (2001) yer kimliği kavramı çevreye karşı sorumlu davranışlarla ilişkilidir. Benzer ilişki yer bağlılığı ile çevreci davranışlar arasında da gözlemlenir (Uzzell vd., 2002; Manzo & Perkins, 2006; Scannell & Gifford, 2013; Anton & Lawrence, 2014). Daryanto ve Song’a göre (2021) yer bağlılığı çevreci davranış yordayan anahtar bir kavramdır. Yer kimliği ve yer bağlılığı gibi değişkenler bir yere karşı duyulan aidiyet duygusunu besler ve aidiyet duygusu da çevre yanlısı davranışlara yol açar (Daryanto & Song, 2021). Yer bağlılığı ve yer kimliği yalnızca sosyo-mekânsal çıktılar sağlamamakta aynı zamanda bireylerin psikolojik yapılarında da olumlu etkilere sebep olmaktadır. Göregenli’ye göre (2021) yer bağlılığı kendini ifade edebilme ve öngörülebilirlikle ilişkilidir. Ek olarak hafızanın şekillenmesi ve bellek sürekliliği gibi bilişsel ihtiyaçların giderilmesinde önemli bir değişkendir (Riley, 1992). Son olarak grup ve topluluk düzeyindeki deneyimlerine bir bağlam sunarak bireylerin kimlik oluşumlarına doğrudan katkıda bulunur (Rollero & De Piccoli, 2010). İnsan ile içerisinde yaşadığı çevre arasındaki ilişkileri düzenleyecek, aksaklıkları giderecek ve daha sağlıklı bir ilişki tesis edilebilmesine destek olabilecek yer kimliği, yer bağlılığı ve ilişkili değişkenler hakkındaki sosyal psikolojik tutum ve davranışların araştırılması bu sebeplerden ötürü önemli görülmektedir (Devine-Wright & Quinn, 2021).

Bu çalışmada öncelikle sosyal psikoloji tarihinde çevre ve yer kavramlarının ne yönde bir farklılaşmaya uğradığı ele alınmıştır. Ardından yer kavramının modern dünyada fenomenolojik açıdan yersizlik deneyimlerine dönüşmesi probleminin hem sosyo-mekânsal hem de psikolojik çıktılarına odaklanılmıştır. Bu çalışmayla modern dünyadaki yersizlik probleminin ne tür yansımaları olduğunun daha açık bir şekilde ortaya serilmesi amaçlanmıştır. Bu durum çevre problemlerinin temel sorunsalı olarak değerlendirilmiş ve bireylerin çevre duyarlılığı kazanmalarında yer deneyimlerinin önemi vurgulanmıştır.

Sosyal Psikoloji ve Çevre

Sosyal psikolojinin bir alt alanı olan çevre psikolojisi ele aldığı konular bakımından disiplinler arası bir bilim dalıdır. Mimarlık, sosyoloji, antropoloji, coğrafya ve fenomenoloji gibi disiplinler ile ortak araştırma alanlarına sahip olan çevre psikolojisi temel olarak bireyler ile doğal ve yapılı çevreleri arasındaki etkileşimi inceleyen bilim dalı şeklinde tanımlanabilir (Steg vd., 2013). Çevre psikologları sosyal psikoloji alt alanında araştırmalarını yürütmektedir. Sosyal psikoloji tarihinde çevre kavramının metodolojik bir önemi vardır. Özellikle sosyal psikoloji disiplininin ilk kurulduğu yıllarda hâkim olan bilimsel yöntem çevreyi, kontrol edilmesi gereken bir karıştırıcı değişken olarak ele almıştır. Genel olarak bakıldığında sosyal psikoloji araştırmaları nicel, nitel ve karma yöntemler kullanılarak yürütülmekle birlikte tarihte en ünlü sosyal psikoloji çalışmaları deneysel çalışmalar olagelmıştır (Dunn, 2012). Milgram'ın itaat deneyi (1963), Asch'in uyum deneyi (1951), Deutsch ve Krauss'un pazarlık deneyi (1962), Kahneman ve Tversky'in risk deneyi (1979) ilk akla gelenler arasındadır. Deneysel çalışmalarda insan davranışlarının psikoloji laboratuvarlarında belirli bir düzen içerisinde ölçülmesi amaçlanmaktadır. Bağımlı değişkende gözlemlenen anlamlı bir farklılığın ne tür bir bağımsız değişkenden kaynaklandığı tespit edilmeye çalışılır (Haslam & McGarty, 2004). Psikoloji laboratuvarlarında yürütülen deneysel araştırmalarda en ideal durum bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasına herhangi bir karıştırıcı değişkenin girmediği ve bağımlı değişkendeki bir farklılığın doğrudan bağımsız değişkenden kaynaklandığı durumdur. Bu ise elde edilmesi güç bir ideal düzenektir. Bununla birlikte karıştırıcı değişkenlerin kontrol edilmesi adına birtakım yöntemler geliştirilmiştir. Seçkisiz atama, yeniden test etme, pilot test yapma, potansiyel önyargı kaynaklarını tespit etme gibi yöntemler kullanılarak deneyin iç ve dış geçerliğini tehdit eden karıştırıcı değişkenler kontrol altına alınmaya çalışılır (Dunn, 2012). Bu şekilde yürütülen çalışmanın güvenilirliği artırılmaya çalışılır. Deneysel çalışmalar söz konusu olduğundan çevre faktörü sık sık araştırmaya karıştırıcı değişken olarak dâhil olacağından dolayı sürekli kontrol altında tutulması gerekmektedir.

Bu noktada klinik alanda gerçekleştirilen çalışmalara da bir parantez açmak gerekirse fanatik bir çevreci olarak adlandırabileceğimiz Watson ve diğer davranışçılara da değinmek önemli görülmektedir. 20. yüzyılın başlarında dönemin sosyolojik gerçekliğiyle de doğrudan ilişkili olarak ortaya çıkan davranışçı ekol yalnızca dışsal uyaranlara verilmiş davranışsal yanıtlar gibi gözlemlenebilir birtakım süreçlere odaklanmıştır (Dobson vd., 2021). Çevre karşısında insan zihnini boş bir tahta gibi gören Watson bu görüşünü "Bana kendime has dünyamda yetiştirmek üzere yarım düzine sağlıklı bebek verin. Bu çocuklardan rastgele

seçeceğim birini, yeteneklerini, eğitimlerini, tutkularını, zekâlarını, kabiliyetlerini ve atalarının ırkını dikkate almaksızın dilediğim herhangi bir uzmanlık alanında-doktor, avukat, sanatçı, tüccar ve evet hatta dilenci veya hırsız olarak eğitebileceğimi garanti ediyorum" şeklinde ifade etmektedir (Watson, 1930). Bu bakış açısı davranışçuları insan davranışını doğrudan şekillendiren ve katı biçimde belirleyici olan bir çevre anlayışına itmektedir. Dikkatli bakıldığında bu anlayışta insan ile çevre karşılıklı olarak birbirini etkilememektedir. İnsan pasif olarak koşullanan ve öğrenendir. Dönemin zeitgeist'i doğanın tarihsel yasasına uygun olarak zaman karşısında toplumların pasif olarak diyalektik materyalizme tabi olduklarını tartışmaktadır (Sorokin, 1952). Zaman karşısında topluma biçilen rolü benzer biçimde davranışçılar çevre karşısında insana vermiştir. Ayrıca davranışçıların çevre anlayışı bütüncül olmaktan uzak görülmektedir. Onların çevre kavramı uzamsal bir kapsayıcılıktan ziyade dışsal uyaran olarak işlev görebilecek şeylere işaret etmektedir. Örneğin, bir çocuk koşullandırılmış uyarıcılarla dolu bir çevrede büyüdüğünde istenilen öğrenmeyi gerçekleştirecekken, herhangi bir koşullandırmaya konu edilmemiş çevresel faktörler (örn; ırk, mahalle, toplum vb.) onun davranışlarını şekillendirmesinde etki etmeyecektir. Klinik alanda davranışçıların gerçekleştirdikleri çalışmalarda çevreye çok önem vermelerine rağmen bütüncül bir çevre anlayışı geliştirememeleri ve sosyal psikoloji deneylerinde görülen 'karıştırıcı çevre' faktörü psikoloji-çevre ilişkisinde birtakım aksaklıklarla sonuçlanmıştır.

İnsan davranışının doğru bir şekilde ölçülebilmesi adına çevre etkisinin en aza indirilmesi gerektiği anlayışı son yıllarda çevre psikolojisi alanında gerçekleştirilen çalışmaların sayısının artmasıyla daha yüksek sesle eleştirilmeye başlanmıştır (Donald, 2022). Canter'e göre (1975) insan davranışını anlamak için çevreyi kontrol altında tutmak ve hatta devre dışı bırakmak bize laboratuvarında davranan insan hakkında çok fazla bilgi verse de gerçek çevresinde davranan insan hakkında çok az bilgi verir. Bunun yerine çevre anlaşılmalı çalışılmalıdır. İnsan davranışı çevresinden bağımsız olarak ele alınamaz çünkü insan bir çevre içerisinde davranır. Çevre yalnızca davranışın pasif bir mekânı değil aynı zamanda aktif bir belirleyicisidir. Çevre sosyal, fiziksel, kültürel ve bilişsel birçok elementi bünyesinde barındırır. Belirli çevreler insanlara belirli beklentiler ve kalıplar sunar. Örneğin yüksek sesle yapılan bir tezahürata eşlik etmek muhtemelen bir spor sahasında olağan bir şey olarak görülecekken kalabalık bir caddede garip karşılanacaktır. Aynı şekilde çevre de insanların beklentileri tarafından şekillenecektir. Doğa yürüyüşüne çıkmak isteyen bir kişi muhtemelen bu isteğini gerçekleştirmek için şehir merkezine doğru hareket etmeyecektir.

Lewin'in birey-çevre analizi insan davranışının açıklanması konusunda daha kapsamlı ve bütüncül bir açıklama sunar (Kaiser ve Schulze, 2018; Schulze, 2009). Lewin'e göre (1946) davranış kişinin ve çevresinin karşılıklı etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bir işlemdir. Hem birey hem de çevresi "birbirine bağlı faktörlerin bir takımıydı olarak düşünülmalıdır" (Lewin, 1946, s. 792). Daha erken dönemlerde Lewin'in işaret ettiği bu bütüncül yaklaşım psikoloji dünyasındaki farklı çevre yaklaşımlarından kendisini sıyrarak bu yöndeki çalışmalara önderlik etmiştir. Psikologlar yaptıkları araştırmalarda çevreye gittikçe daha fazla dikkat etmektedirler. Bu durum insanın çevre ile kurduğu ilişkilerin doğası hakkındaki bilimsel bilgide bir artışa işaret eder. Bu çalışmaların insanın 'çevre' algısında, çevreyle kurduğu duygusal ilişkide ve çevreye karşı davranışlarında yer alması muhtemel olan aksaklıkları en aza indirmesi beklenmektedir. Temel olarak insanların çevreyle kurduğu ilişkilerin bilişsel ve duygusal boyutlarını ele alan yer kimliği ve yer bağlılığı gibi çevre psikolojisi konuları üzerine yapılan araştırmalardaki artış psikoloji biliminde çevre faktörü üzerinde yoğunlaşan ilgiyi desteklemektedir. Peng ve diğerlerine göre (2020) son 40 yılda özellikle de 2006 yılından itibaren, yer kimliği üzerine yapılan araştırmalarda gözle görülür bir artış meydana gelmiştir. Aynı şekilde yer bağlılığı üzerine yapılan incelemeler de yükselen bir ivmeyle artış göstermektedir (Lewicka, 2011).

Yer Üzerine Fenomenolojik Yaklaşımlar

Çevre üzerine eğilen bütün disiplinler yer üzerine bir anlayış geliştirmiştir. Yer basit bir coğrafi kavramken 20. yüzyılda birtakım fenomenologlar (örn; Gaston Bachelard, Martin Heidegger) ve coğrafyacılar (örn; Edward Relph, Yi-Fu Tuan, David Seamon) tarafından daha özel anlamları çağrıştıran bir terim hâline getirilmiştir. Yer ile insan arasındaki ilk bağ ontolojik bir bağlıdır. Varlık sahası yer ile başlar. Wallerstein, insanın varoluşunun en temel parametresinin zaman ile birlikte yer olduğundan bahseder (Wallerstein, 1998). Aristoteles'e göre yer diğer her şeyden önce gelir (Sambursky, 1989). Heidegger *dasein* kavramını her şeyden önce bir yerde var olmak anlamında kullanır (Ökten, 2019; Safranski, 2008). İnsanın yer ile kurduğu bu ontolojik bağ insana sosyal ve psikolojik bir zemin hazırlar. İnsan yer ile düşünür, yer ile iletişim kurar ve bir kaynağa mesajını belli bir yer bağlamında aktarır. Bizans İmparatoru I. Justinian kendisinden binlerce yıl önce ölmüş olan bir krala, kendi yaptırdığı katedral üzerinden şöyle seslenir: "Geçtim seni ey Süleyman!" (Norwich, 1989). Stefen Zweig kendi kimliği ile bütünleştirdiği Avrupa kültürünün ikinci dünya savaşında parçalandığına şahit olduktan sonra bu durumdan duyduğu üzüntüyü ifade eden bir mektup yazarak kendi yaşamına son verir.

Yerler, insan ile doğal düzenin kaynaşmasının ve dünyaya ilişkin anlık deneyimlerimizin önemli merkezleridir. Psikoloji insan davranışlarını araştırırken insanın çevre ile olan ilişkisini göz ardı etmez. İnsan sınırlı bir zamanın içerisinde ve belirli bir mekâna bağlı olarak var olur. Ayrıca diğer insanlarla bir çevre içerisinde iletişime geçer. Herhangi bir konumu bir mekâna ve ardından muhite dönüştüren şey yaşanan deneyimler ve içerisinde cereyan eden sosyal ilişkilerdir. Mekân ve muhit ise anlam kazandıkça yer (place) olur (Basso 1996, Cresswell, 2009; McEwen, 2014; Richardson, 2003). Çevrenin lokasyondan mekâna/muhite ve mekândan/muhitten bir yere dönüşme sürecini ortaya çıkaran, insanın bir çevrede ve bir çevre ile birlikte var olması durumudur. Bir çevre içerisinde var olan insan o çevreyi deneyimler ve o çevrede sosyal ilişkiye girer. Bu süreç sonucunda çevre insan için bir anlam kazanmaya başlar. Böylece yer ifade edilen duygusal bir anlam ile gelişir ve sürecin başında salt bir nesne olan çevre, sürecin sonunda anlamlı bir özne haline gelir. İnsan ve çevre arasındaki ilişki bu nedenle iki yönlü bir süreç ve gerçek bir etkileşimdir.

Herhangi bir nesne türünden farkı olmayan çevreyi değerlerin somutlaşmış bir biçimine dönüştüren en temel olgu yaşanan deneyimdir (Relph, 1976; Tuan, 1977). Deneyimlerimiz, beş temel duyu organımızın algılarına ek olarak her türlü düşünceyi estetik hale getiren duyu dünyamızla bütünleşerek oluşur. Duygu ve düşünce nesnel gerçekliği öznel bir hale sokar. Örneğin, koku alma duyumuz nesnelere ve yerlere bir karakter ve kimlik kazandırır. Onları tanımlamayı, ayırt etmeyi ve hatırlamayı kolaylaştırır (Tuan, 1977). Proust (2017) bir çayın kokusu ile çocukluk mekânlarının en küçük dehlizlerine kadar sürüklenebilmektedir.

Tuan (1977) modern mimariyi -göze hitap edici bir yanı olsa bile- çeşitli ve hoş kokuların verebileceği kişilikten yoksun olarak tanımlar. Bu durum yaşanan deneyimin eksikliğine işaret eder. Rönesanstan sonra dünyayı etkisi altına alan modernizm düşüncesi teknolojinin gücü ile beraber bütün kavram ve kurumları da yeniden biçimlendirdi. Modernliğin sebep olduğu bu yeniden biçimlenme "köklü bir kalıcılık estetiğinden, değişmez ve aşkın bir güzellik idealine yönelik inanca dayanan estetikten, bir geçicilik ve içkinlik estetiğine, merkez değerleri değişim ve yenilik olan bir estetiğe doğru yaşanan kültürel kayma" olarak ifade edilir (Călinescu, 1987; s.11). Dostoyevski insanlığın değerler silsilesindeki bu köklü değişimi 'yeraltı' kavramı ile açıklar (Dostoyevski, 1992). Bu durum bireylerin yerle kurduğu ilişki biçimlerindeki farklılaşmaya işaret etmektedir. Malpas'a göre (2012) teknolojik modernitenin hükümlerinde, yerle olan ilişkimiz yok edilmiyor, aksine üzeri örtülüyor, görmezden geliniyor ve görünmez kılınıyor. Daha önceleri geleneksel

olarak deneyimlenen yer kavramı modernlik ötesi bir hüviyet kazanırken insanoğlunun bir yere kök salmasına izin verecek yer deneyiminden yoksun kalmasına neden olmaktadır. Modern insanın yer ile kurduğu ilişkiler yaşadığı doğrudan deneyimlerden elde edilmemiş soyut bilgilere dayanmaktadır (Koçyiğit & Gorbon, 2012). Göreceli olarak daha verimli ancak bir kimliğe sahip olmayan yerler, insanın çevresine yabancılaşmasına ve gittikçe daha çok yersizleşmesine (placelessness) sebep olmaktadır (Norberg-Schulz, 1971). Hareket etmenin esas alındığı bir dünyada bir yerlere kök salmak, derinden hissedilen bir yer duygusuna sahip olmak ve yerle önemli bağlar geliştirmek giderek daha da zorlaşmaktadır. Yer deneyiminin azaldığı oranda yer duygusu da azalmakta ve modern dünyada yerler giderek daha kimliksiz, asılsız ve yersiz hale gelmektedir (Relph, 1976).

Heidegger'e göre (1971) bize bir şeylerin doğasını anlatan dildir. Dil kullanımında zamanla farklılaşan yer kavramları bu açıdan önemli görülmektedir. Şehir kelimesi insanoğluna köklülük bahşeden geleneksel anlamda bir yer olarak kabul edilirken kentler, hız ve teknik gibi modern değerlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan yapılar tarafından oluşturulur (Gültekin, 2014). Geleneksel şehirleri modern kentlere dönüştüren süreç insanoğlunun barınma ihtiyacını giderme şekillerini de farklılaştırmıştır. Evlerin meskeni işaret eden tarafları yerlerini konutlarda konaklamak kültürüne bırakmaktadır. Mesken kelimesi sükûnet, sakinlik kavramları ile aynı kökten gelir (Devellioğlu, 2017). Ev, bir anlam merkezi olmakla beraber kendimizi güvende, emniyette ve sevilmiş hissettiğimiz bir yerdir (Cresswell, 2009). Evler sosyal ilişkilerin canlı olarak yaşandığı yerlere gönderme yaparken konutlar fiziksel ortamdan ibaret bir yapıya işaret eder (Rossi, 1989). Konut kelimesinin kökünde yer alan 'konmak' fiili konar-göçer bir göçebe kültürüne atıf yapar (Bergen, 2016). İnsanoğlunun bir zamanlar sükûnet bulduğu evler modern dünyada yerlerini verimli barınma noktaları olan konutlara bırakmıştır (Can & Doğan, 2019). Le Corbusier (1986) tüm coğrafyalar ve insanlar için yaşama makinesi adını verdiği ortak tek bir konut önerir. Bu konut "seri üretim yolu ile gerçekleştirilecek ve bu sebeple hem bedenî hem de ahlâkî açıdan 'sağlıklı ve yeryüzündeki varoluşumuza eşlik eden âletler ve araç-gereçler kadar da güzel' olacaktı" (Mostafavi ve Leatherbarrow, 2005, s. 31). Mimarinin mahalden bağımsızlaşarak yerel çevreden koparılması anlamına gelen ve 20. yüzyılın başında yeni yeni filizlenen bu düşünce şu an hâkim kültüre işaret eder. Yerlerin yersizleşmesiyle paralel olarak konutlar evsizleşmektedir. Evler ve içerisindeki eşyalar bize ait olmaktan çıkmakta ve bireysel kimlikleri göz ardı eden daha büyük bir kültürün ve modanın oluşturduğu seri üretim malzemelerine dönüşmektedir (Loos, 2014). Bu dönüşüme üretim şeklinin kendi örgütlediği mekân tasavvurunun hâkimiyeti de eşlik etmiştir. "İleri"

kapitalizmin mekânı; homojen, parçalı ve hiyerarşiktir. Bu durum şimdiye dek kullanılageldiği şekliyle sağlam bir bağ geliştirmeye müsait olan mekânın alt üst olmasına sebep olmuştur (Lefebvre, 2014). Rilke (2018) bu zamana kadar evi olmayan bir kimsenin bu saatten sonra bir eve sahip olma şansının kalmadığından bahseder. Soyut manada bir evsizlik gün geçtikçe somut olarak da kendisini göstermeye başlamıştır. Modern dünyanın büyük kentlerinde *evsiz insanlar* (homeless people) olarak adlandırılan bir sosyal sınıf ortaya çıkmıştır (Özdemir, 2010). "Artık evsizlik dünyanın bir kaderi haline gelmektedir" (Pappenheim, 1968, s. 33).

Göç ve Yerini Kaybetmiş İnsanlar Olarak Mülteciler

İnsanoğlunun modern dünyayı inşa ederken kök salmaya izin vermeyen yapılar üretmesi bir tür gerçeklikten kaçış tepkisi olarak ele alınabilir (Tuan, 2015). Farklı bir kaçış tepkisi olan göç de insanoğlunun yer ile kurduğu bağların şekillenmesine yol açan çok daha kadim bir meseledir. Öyle görülüyor ki avcı toplayıcı olan ilk insan atalarımız için göç meselesi halledilmesi gereken bir sorun olmaktan çok yaşam biçimiydi. "İnsan, avlanarak ve hayvan etine ek olarak, kurtçuklar, böcekler, yenir kökler, saplar ve tohumlar, ne bulabilmişse onları toplayarak yaşadığı sürece, olasılıkla günümüze kalabilmiş az sayıda ilkel avcı toplulukları gibi oradan oraya dolaştı durdu" (McNeill, 2013, s. 27). İnsanoğlu yerleşik hayata geçip sabanı tarım aleti olarak kullanana kadar daha geniş sayılabilecek alanlarda seyrek nüfuslarla yaşadı (Morgan, 1994). Toprağı işlemek ve yere bağlı yaşamak göçü daha az ve zaruri durumlarda tercih edilen bir yol haline getirdi. Yarı göçebe olan gruplar mesafesi uzun olmayan bir döngüsel hareket alanında yaşarken uzun mesafeli göçler savaş veya kıtlık gibi sebeplerden kaynaklanıyordu. Kalabalık gruplar halinde çok zor şartlarda yapılan yolculuklar sonucunda edinilen yeni yurtlar büyük medeniyetlerin ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Tarih boyunca kurulmuş olan birçok uygarlık ve medeniyetten önce büyük gruplar halinde gerçekleştirilen göç hareketleri göze çarpmaktadır; Babil, Sümer, Akad, Asur, Yunan, İslam, Avrupa vs. (Şeriatı, 2011). Son olarak kurulmuş olan Amerika medeniyeti de büyük bir göç hareketi sonrası ortaya çıkmıştır. "Hiçbir uygarlık, kendine özgü hareket olmaksızın yaşayamaz" (Braudel, 2014, s. 41).

Dünya nüfus yoğunluğu geçtiğimiz yüzyılın neredeyse üç katıdır (Gürbüz, 2013). Artan nüfus yoğunluğu sınırlı sayılabilecek doğal kaynakların değerini artırırken teknolojik gelişmeler yeryüzünü insanoğlu karşısında tamamen savunmasız bir hale getirmiştir. Bu durum insanoğlu ile yaşadığı çevre arasındaki duygusal, davranışsal ve bilişsel ilişkilerin zarar görmesine sebep olmuştur. İnsanoğlu yaşadığı çevreye karşı duyarsızlaşarak onu maksimum yarar elde edilebilecek bir kaynak olarak görmeye başlamıştır (Han, 2021). Böylece çevre kirliliği

artarken temel kaynaklarda azalmalar ortaya çıkmıştır. Ayrıca hızla tükenmekte olan doğal kaynaklara sahip olmanın getireceği artı değeri elde etmek isteyen devletler arasında cereyan eden çatışmalar milyonlarca sivilin hayatını tehlikeye atmıştır (Olçar, 2010). Bu durum dalga dalga yayılan göç hareketlerinin ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinden biri olmuştur: İnsanlar hızla yersiz yurtsuz hale gelmeye (Said, 2014) ve yerle kurdukları duygusal ilişkileri (Hummon, 1992) olan yer bağlılıklarını yitirmeye başlamışlardır.

Ulus-devlet sistemi uluslararası siyasete hâkim olana dek insanlar coğrafi mekânlarda oldukça serbest hareket etme şansına sahiptiler ve 20. yüzyıla kadar göç hareketleri nispeten daha az denetim altında tutuldu (Ritzer, 2011). Ancak devletler, yaşanan iki dünya savaşına ek olarak hiç bitmeyen uluslararası çatışma hali sonucu cereyan eden kitlesel insan hareketlerine müdahale etme ihtiyacı duymuştur. Bu süreç sonucunda uluslararası hukukun gündemine mültecilik gibi göç ile ilişkili yeni kavramlar girmiştir. Mültecilik, bir kişinin ana vatanını terke zorlanması veya yaşama hakkının tehdit altında olması gerekçesiyle doğduğu ve vatandaşı olduğu ülkeyi terk ederek başka bir ülkeye göç etmesidir (Perruchoud, 2009). Mülteciliği diğer göç türlerinden ayıran nokta yaşanan göçün zorunlu bir duruma dayanmasıdır (Erdil, 2020). Geline noktada yerlerinden edilmek zorunda bırakılmış mülteciler tüm bireylerin bir bölgeye ait olduğu varsayımına dayanan uluslararası devletler sistemindeki anomaliler olarak görülmektedir (Haddad, 2003; Zolberg, 1981; Lavenex, 2018).

Mültecilik, devletler açısından en temelde hukuki ve politik bir problem olarak ele alınır. Mülteciler açısından bu durum fiziksel, sosyal ve psikolojik birçok tehdide maruz kalmak demektir. Yer değiştirme sonucu zarar gören psikolojik etmenlerden birisi yer bağlılığının kaybıdır. Yer bağlılığı birey ile ikamet ettiği yer arasında gelişen rahatlık, güvenlik ve olumlu bir duygusal birliktelik olarak tanımlanabilir (Rivlin, 1982). Bütün bu duygusal bağların kaybına sebep olan göç ise Miller'a göre (2008) başlı başına bir trajedidir. Trajediye ortaya çıkaran durum, köklerine sadık kalma eğiliminde olan bireylerin bu bağlarından koparılmasıdır (Miller, 2008). Köklülük duygusu yer bağlılığını başarılı bir şekilde öngörmektedir (McAndrew, 1998). McAndrew (1998) geliştirdiği köklülük ölçeğinden yüksek puan alan kişilerin memleketlerine geri dönme arzusunun yüksek olması veya yerel gazetelere abone olmak gibi bir takım yer bağlılığı ile ilişkili duygu ve davranışları sergileyeceğini ortaya koymuştur. Ek olarak kim olduğumuzu büyük ölçüde nerede olduğumuz belirlemektedir (Proshansky ve ark., 1983; Dovey, 1985; Little, 1987; Feldman, 1990; Belk, 1992). Bu sebepten dolayı duygusal olarak belirli anlamlarla yüklü olan yerlerin kaybı,

özellikle de istem dışı yer değiştirmelerde kimliğe karşı bir tehdit oluşturacağından bireyler için oldukça sıkıntılı olacaktır (Brown & Perkins, 1992). Yer kaybına eşlik eden sıkıntılar mide bulantısı, depresyon, bağırsak bozuklukları ve kusma gibi fiziksel belirtilere yol açabilecek derecede bunaltıcı olabilir (Fried, 1966; Porteous, 1978).

Geçtiğimiz yüzyılda çok büyük göçlere sahne olan dünya, 21. yüzyılda da aynı hareketliliği yaşamaya devam etmektedir. Bazı devletler diğer bazılarına göre farklı uygulamalar geliştirmiş olsa da genellikle devletler ülkelerine göç eden herkesi koşulsuz kabul etmezler (Moses, 2006). Bu duruma bir istisna olarak Türkiye'nin, 2011 yılında sınır komşusu olan Suriye'de çıkan iç savaş sonucu ülkesine sığınmak için göç edenlere karşı uyguladığı açık kapı politikası gösterilebilir. Bu süreçte Türkiye'ye gelen Suriyeli göçmenlere hukuki olarak geçici koruma statüsü verilmiştir (Nurdoğan vd. 2016). İç savaşın başlangıcından bu yana devam eden göç hareketleri sonucunda şu anda Türkiye'de resmi rakamlara göre geçici koruma statüsüne sahip 3.736.091 Suriyeli göçmen bulunmaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü [GİGM], 2022). GİGM verilerine göre (2022) Suriyeli göçmenlerin yaklaşık 50 bini geçici barınma merkezlerinde kalırken geriye kalan kısmı farklı şehirlere yerleşmişlerdir. Kamplardaki zorlu yaşam koşullarına nispeten şehirlere yerleşenler daha iyi şartlarda yaşamaktadır. Ayrıca kamplara kıyasla şehir hayatının onlara yer bağlılığı ve yer kimliği geliştirme imkânını daha fazla sunacağı düşünülebilir.

Göç genellikle travmatiktir ve kayıp, ayrılık ve çaresizlik duygularıyla birlikte fiziksel ve sosyal yer değiştirmeyi hatta yerinden edilmeyi içerir (Mazumdar vd., 2000). Mülteciler, genellikle hoş karşılanmadıkları bir ortamda yaşamlarını yeniden inşa etmek zorundadırlar (Heath ve Richards, 2016). Yapılan araştırmalar yer bağlılığı geliştirmenin göç edilen yere uyum sağlamayı ve göçün getirdiği bir takım psikolojik sıkıntılarla baş etmeyi kolaylaştırdığını göstermektedir (Albers vd., 2021). Ayrıca güçlü yer bağlılığı yerel topluluk içinde daha fazla davranış özgürlüğü, keşif ve güven duygusunu teşvik eder (Fried, 2000). Bu bilgiler ışığında mültecilerin yaşadığı yer deneyimlerini ve yer bağlılığı geliştirmelerinin ne gibi bireysel ve toplumsal faydaları olabileceğini yeniden düşünmek önemli görünmektedir. Hernández ve diğerlerine göre (2007), 'yerli olmayan' gruplar söz konusu olduğunda yer bağlılığı yer kimliğinden önce gerçekleşir. Bu durum yer kimliğinin gelişimi için yerleşim yerinde bir istikrarın olması gerektiği anlamına gelmektedir (Donald, 2022). Bu tür çalışmalar Türkiye gibi göç ülkesi haline gelmiş devletler söz konusu olduğunda sosyal politikalar açısından hayati olmaktadır (Gültekin, 2023). Mültecilerin yerleştikleri yeni topraklara dair yer bağlılığı ve yer kimliği geliştirmeleri red-kabul tartışmasının ötesinde ele alındığında Türkiye özelinde ve

dünya genelinde hem mülteciler, hem yerel halk ve hem de yerin kendisi için önemli görülmektedir.

Psikoanalitik Bakış Açısından “Yer”

Yerinden edilmenin, yabancılaşmanın, kaybolmuşluğun ve coğrafi çevrenin nasıl bir anlam ifade ettiği, göç ve ilticanın neredeyse her ülkenin ayrılmaz bir parçası haline geldiği istikrarsız bir dünyada giderek daha fazla önem kazanıyor. İstikrarsız olarak tanımlayabileceğimiz yalnızca sosyo-mekânsal açıdan ele alınan yer değil değildir. Aynı zamanda modern dünyada bireylerin yeri deneyimleme biçimleri de farklılaşmıştır. Malpas’a göre (2012) yerin unutulması modernizmin nihilizmidir. Heidegger ontolojik bir evsizlik düşüncesinden bahseder (Malpas, 2012). Yerin bu şekilde deneyimlenmesi fiziksel bir uzamın ötesinde zihinsel bir işleyişe işaret eder. Psikanaliz yerin dışsal gerçekliğinden ziyade psikanalitik süreçlerin ve bilinçdışı mekanizmaların içerisinde faaliyet gösterdiği varsayılan içsel mekân ile ilgilenir. Örneğin Freud (2004) topoğrafik model olarak bilinen ilk zihin modelini ortaya koydu. Bu modele göre üç farklı zihinsel sistemin her birisi kendine has bir bölgede işlem görmektedir. Bilinçdışı, bilinç öncesi ve bilinçli sistemler hangi topoğrafik bölgeye ait olduklarına göre çalışmaktadır (Cariola, 2017). Bu teori zihnin buzdağı modeli olarak da resmedilmiştir. Zihnin topoğrafik yapısı daha sonra Freud'un id, ego ve süperegoyu içeren "yapısal" kişilik modeline dâhil edilmiştir (Boag, 2017). Ardından Balint (1968) üç "alan"dan oluşan tamamen yeni bir zihin topolojisi önerdi: Oedipus çatışması, temel hata ve yaratılış alanı. Bu ve benzer fikirlerin bir araya gelmesiyle psikanalitik düşüncede zihne her bölgenin kendi işleyişi olan farklı coğrafi yapılar sahip bir mekân veya yer olarak işaret edildiği söylenebilir.

Rank (1929) bebeğin anne rahminden ilk ve acı verici ayrılışıyla Oedipus trajedisinin başladığından bahseder. Bu açıdan anne rahmi bebeğin ilk mekânı kabul edilebilir. Daha sonraki yıllarında Oedipus trajedisi bebeği ilk mekânı olan anne rahmine geri dönme yönünde bir itkiye zorlar (Voloşinov, 1976). Anne rahminin bireyde sürekli olarak tekrar varılmak istenen ve özlenen yer olarak bilinçdışı bir arzuya kaynaklık etmesi kutsal ve mitsel anlatımlarda sıkça yer bulan kovulmadan önceki cennet tasvirlerini akla getirir. Bu anlatımlarda cennet genel olarak içinde üzümün ve her çeşit meyvenin bulunduğu bahçelere sahip, arı duru akan ırmakları olan, uyumsuzluğun hiçbir şekline yer vermeyen, içerisinde boş sözlerin konuşulmadığı, heybetli tasarımların, değerli taşların ve nilüfer çiçeklerinin ahenk içerisinde bulunduğu, her türlü afetlerden uzak bir esenlik yurdu, sığınıp barınılabilecek en güzel yer, refahın, huzurun ve mutlu bir hayatın mekânı olarak tasvir edilir (Şahin, 2023; Zaleski, 2023). Benzer çağrışımlara sahip olabileceği düşünüldüğünde anne rahmi bireyin zihin topoğrafyasında oluşan ilk bilinçdışı mekân olarak kabul edilebilir. Burası

herhangi bir acının kişiye dokunamayacağı, kişinin her türlü isteğini anında gerçekleştirebileceği ve haz ilkesinin gerçek manada hüküm sürdüğü bir yerdir. Haz ilkesinin amacı doğruluktan ziyade güzellik ve estetikdir. Bu açıklamalar eşliğinde bilinçdışında bastırılmış dönme arzusunun nesnesi olan bu ilk bilinçdışı alanı idin yeri veya estetiğin mekânı olarak adlandırabiliriz. Anne rahmine dönme arzusunun bilinçdışı güçlerle bastırılan çocuğun dönüş arzusu yerini korku ve utanç duygularına bırakır. Bu duygular psiseden doğar ve yetkilendirilmiş bilinç tarafından yürütülen sansür mekanizması Oedipus trajedisinden doğan dönme arzusunun saklar. Bireyin içerisine doğduğu kültürel çevrenin de getirdiği bir takım yeni bastırmalar sonucu bilinçdışında yeni bir alan açılır. Burası babanın kuralları ile dizayn edilen ve ilk korkuların şekillendirdiği bir alandır. Burada gerçek amacı güzellikten ziyade doğruluk olan gerçeklik ilkesi hüküm sürer. Burası tutkuları temsil eden idden ziyade zekâ ve akli temsil eden egonun yeridir veya etik mekân. Her iki mekân da bilinçdışında bulunur çünkü bilinçdışı yalnızca idden ibaret değildir. En yüksek alanında ego bile, bilinçdışının bir bölgesini barındırır (Voloşinov, 1976, s.46). Bilinçdışının son mekânını ise yüksek ideallerin alanı olan süperegoyu tasarlar. Burası bastırma sürecini işleten alandır. Bilinçdışında bastırılmış ve doyuma ulaşmamış çatışmaların yansımaları her zaman bu alanda ortaya çıkar. Bu alan bireyi olduğundan çok daha ahlaksız veya olduğundan çok daha ahlaklı gösterir. Burası süperegoyun yeri veya aşkın mekân olarak kabul edilebilir.

Bion, Freud ve diğer psikanalitik kuramcılarının ortaya koymuş oldukları sembolik zihinsel modeller bilinçaltının uzamsal boyutlarına ışık tutmaktadır. Reiner (2022) Bion'un zihin modelini temsil edebilecek ve uzamsal bir inşaya izin verebilecek bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu modelin işaret ettiği bilinçaltı evrenin uzamsal imkânlarına olanak sunması bakımından kara delik (black hole) kavramına değinebiliriz. Reiner'e göre (2021) kara delikler hastaların gerçek bir benlik duygusuna sahip olmamasından kaynaklanan bir takım ruh hallerine işaret eder. Bunlar hastaların farkında olmadıkları ontolojik varlık ve yokluk meseleleridir. Bion "kara delik" terimini, kişilik üzerinde karşı konulamaz bir baskı uygulayan bilinmeyen zihinsel durumlar, bir yokluk veya hiçlik durumuna yenik düşen bir tür benlik çöküşü için bir metafor olarak kullanmıştır (Reiner, 2021). Bu noktada astronomik bir terim olan "kara delik" kavramı Bion'un zihin modelinde duyusal girdileri, işlenmesine izin vermeden yok eden bir bilinçaltı mekânını temsil eder. Psikanalitik kuramcılarının geliştirdikleri zihin modellerinden farklı olarak doğu ve batı kaynaklarında kendine yer edinmiş olan sembolik değeri yüksek tarihsel anlatımlardan yola çıkılarak elde edilebilecek eklektik zihin modelleri de bu açıdan önemli görülmektedir. Örneğin Gazali'nin Kalplerin Keşfi adlı eserinde ortaya koyduğu "kalp imparatorluğu" şeklinde adlandırılacak bir iç dünya veya Dante'nin İlahi

Komedyasında yer alan zengin sembolik işaretleri ve mekânları barındıran tasarımsal bir evren gibi sayısız birçok kaynak mevcuttur. Anlam derinliği yüksek bu tür anlatımlar bilinçaltı evrenin uzamsal çeşitliliğine katkı sunmasına ek olarak psikanalitik tedavi sürecinde hastaların bilinçaltı çalışmalarını çeşitlendirebilmelerine olanak sağlaması açısından değerli olacaktır.

Yer, insanın zihinsel dünyasındaki içsel bir boyuta tekabül eder (Akhtar, 2007). Gildersleeve ve Crowden'e göre (2018) yer analizinin yasaklı arzularını ve nesnelere barındırır. Analist analizinin bu yeri keşfetmesine ve bu yerin kapılarını açmasına yardımcı olur (Gildersleeve & Crowden, 2018). Bu yer unutturulmuştur ve dünyada ontolojik bir evsizlik deneyimine dönüşmüştür. Psikanalitik yöntem bireylerdeki psikolojik problemlerin, bilinçaltında yer alan doyuma ulaşmamış ve bastırılmış arzular ile çözümlenmemiş çatışmalardan kaynaklandığını öne sürer. Bilinçaltında yer alan çatışmalar psikanalitik yöntemlerle tespit edilerek bilinç yüzeyine çıkarılır ve çatışmaların sağlıklı bir şekilde çözülmesi sağlanarak hasta tedavi edilir (Sharf, 2010). Sharpless'e göre (2019) psikanalitik yöntem karmaşık, uzun süreli ve diğer tedavi yöntemlerine nazaran daha zorlu bir süreç talep eder. Psikanalitik tedavinin nispeten zorluğu ve karmaşıklığı bireyin bastırılmış bilinçaltı dürtülerini ortaya çıkarma esasına dayanmasından kaynaklanır. Bu süreç bilinçaltının karanlık evreninde gerçekleştirilen uzun ve yorucu bir uğraşı beraberinde getirmektedir. Analist bir takım analitik yöntemlerle bu karanlık 'mekân' aydınlatmaya çalışır. Bilinçaltı mekânlarının keşfi hem analisti hem de analizani tedavi sürecinde zaman zaman yaşanan kaybolmuşluktan kurtarabilir. Bu bilgiler ışığında psikanalizin görevi analizinin unutturulmuş ve ontolojik bir evsizlik deneyimine dönüşmüş olan 'yer'lerini ve 'mekân'larını ele alarak bu unutkanlığı tersine çevirmek ve unutturulan bu 'yer'lerin/'mekân'ların tekrar keşfedilmesine olanak sağlamaktır. Bu keşif analizinin arzusunun ötekinin arzusuyla olan ilişkisine getirilen bir anlayışla gerçekleşir. Analizinin öteki ile kurduğu hayali ilişki kurma biçimi gerçek bir zemine oturur. Analizinin ötekinin arzusu aracılığıyla kendi arzusunun imkânsızlığını ve bu noktada da yasaklı öznenin/benin yerini keşfeder. Malpas'a göre (2012) bu bir 'yere geri dönüş' sürecidir. Ancak burada söz konusu olan "dönüş", gerçek anlamda uzaklaşmaya dayanan bir geri dönüş değildir. Bunun yerine dönüş, kendimizi zaten içinde bulduğumuz yerleşikliğimize bir dönüştür (Malpas, 2012). Süreç başında dünyada yabancı ve evinde değilmiş gibi hissedilen analizinin dünyada olmak için yerin ifade ettiği anlamları ortaya çıkarır. Başka bir ifadeyle analizinin 'eve' veya 'dünyada olma hali'ne geri dönmüş olur (Gildersleeve, 2016).

Sonuçlar

Gerek psikolojide gerekse de diğer ilişkili bilimlerde çevrenin öneminde bir artış gözlemlenmektedir. Tarihsel bir okumayla ele alındığında çevre psikolojisi alanında yapılan araştırmalarda önemli gelişmeler söz konusudur. Küresel ısınma ve çevre problemlerinde göz ardı edilemeyecek sorunların getirdiği tedirginlik çevre konularına olan ilgideki artışı açıklayabilir. Artan bu ilgi yalnızca fiziksel çevrenin korunmasına yönelik yapılan çalışmalarda değil aynı zamanda insanoğlunun duygusal olarak deneyimlediği çevreyle kurduğu ilişkiler üzerine yürütülen araştırmalarda da görülmektedir. Yer bağlılığı ve yer kimliği gibi kavramlar bireylerin duygusal ve zihinsel olarak deneyimledikleri çevresel değişkenlerdir. Fiziksel, duygusal ve zihinsel çevre araştırmaları birbirleri ile bağlantılı olarak yürütülmesi gereken çalışmalardır. Fiziksel çevrenin korunmasına katkı sağlayabileceği düşünülen çevreci davranışlar için yer bağlılığı ve yer kimliği değişkenleri önemli birer yordayıcı olarak görülmektedir. Bu durum yer bağlılığı ve yer kimliği araştırmalarındaki artışın önemini göstermektedir.

Nicel çalışmalara ek olarak yer kavramı birçok düşünür tarafından fenomenolojik ve felsefi olarak da ele alınmıştır. Bu durumun bir sebebi hiç şüphesiz yerin duygusal ve zihinsel dünyamızda ifade ettiği anlamların zengin içeriğidir. Ayrıca modern dünya ile birlikte değişen insan-yer ilişkileri de yerin değişen duygusal ve zihinsel konumunu tekrar anlamlandırma çabalarını beraberinde getirmiştir. Modern dünya hem sosyo-mekânsal düzeyde hem bilinç topolojisi düzeyinde istikrarsız yer ilişkileri sunar. Bu yüzden yeri, yer kimliğini ve yer bağlılığını anlamak, çevre psikolojisinin birçok alanındaki insanların deneyimleri ve davranışları hakkında içgörüyü sağlamaya yardımcı olur.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma, insan ya da hayvan deneklere müdahale içermediği ve kişisel veri kullanılmadığı için etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: This study does not require ethics committee approval as it involves no interventions on human or animal subjects or the use of personal data.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Akhtar, S. (2007). *The geography of meanings: psychoanalytic perspectives on place, space, land, and dislocation*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429481888>
- Albers, T., Ariccio, S., Weiss, L. A., Dessi, F. & Bonaiuto, M. (2021). the role of place attachment in promoting refugees' well-being and resettlement: A literature review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(21), 11021. <https://doi.org/10.3390/ijerph182111021>
- Anton, C. E. & Lawrence, C. (2014). Home is where the heart is: The effect of place of residence on place attachment and community participation. *Journal of Environmental Psychology*, 40, 451–461. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2014.10.007>
- Asch, S. E. (1951). Effects of group pressure upon the modification and distortion of judgments. H. Guetzkow (Ed.), *Groups, leadership and men; research in human relations* içinde (ss. 177–190). Carnegie Press.
- Balint, M. (1968). *The basic fault: Therapeutic aspects of regression*. Brunner /Mazel.
- Basso, K. H. (1996). *Wisdom sits in places: Landscape and language among the western apache*. University of New Mexico Press.
- Belk, R. W. (1992). Attachment to possessions. I. Altman & S. M. Low (Ed.), *Place attachment* içinde (ss. 37–62). Plenum Press,
- Bergen, L., (2016). *Kenti durduran şehir* (2. Baskı). Mgv Yayınları.
- Boag, S. (2017). Topographical model. V. Zeigler-Hill & T. K. Shackelford (Ed.), *Encyclopedia of Personality and Individual Differences* içinde (ss.1–6). https://doi.org/10.1007/978-3-319-28099-8_1432-1
- Bonnes, M. & Carrus, G. (2017). Environmental psychology, overview. *Reference Module in Neuroscience and Biobehavioral Psychology*. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-809324-5.05554-1>
- Braudel F., (2014). *Uygurlikların grameri* (4. Baskı). (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). İmge Kitabevi. (Orijinal Yayın Tarihi, 1963).
- Brown, B. B. & Perkins D. D. (1992). Disruptions in place attachment. I. Altman, & S. M. Low (Ed.), *Place Attachment* içinde (ss. 279-304). Plenum Press.
- Călinescu, M., (1987). *Five faces of modernity: Modernism avant-garde decadence kitsch postmodernism*. Duke University Press.
- Can, A. & Doğan, M. (Ed.) (2019). *Bir Şehir Kurmak-Turgut Cansever'le Konuşmalar* (4. baskı). Klasik.
- Canter, D. (1975). An introduction to environmental psychology. D. Canter and P. Stringer (Ed.), *Environmental interaction: Psychological approaches to our physical surroundings* içinde (ss. 1–19). Surrey University Press.
- Cariola, L. (2017). Psychodynamic processes. V. Zeigler-Hill & T. K. Shackelford (Ed.), *Encyclopedia of personality and individual differences* içinde, (ss. 4131–4136). https://doi.org/10.1007/978-3-319-28099-8_1416-2
- Cresswell, T. (2009) "Place". R. Kitchin & N. Thrift (Ed.), *International encyclopedia of human geography* içinde (ss. 169-177). Elsevier.
- Daryanto, A. & Song, Z. (2021). A meta-analysis of the relationship between place attachment and pro-environmental behaviour. *Journal of Business Research*, 123, 208–219. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.09.045>
- Deutsch, M. & Krauss, R. M. (1962). Studies of interpersonal bargaining. *Journal of Conflict Resolution*, 6(1), 52–76. <https://doi.org/10.1177/002200276200600107>
- Devellioglu, F. (2017). *Mesken*. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat (33. Baskı). Aydın Kitabevi.
- Devine-Wright, P. & Quinn, T. (2021). Dynamics of place attachment in a climate changed world. L.C. Manzo & P. Devine-Wright (Ed.), *Place attachment. Advances in theory, methods and applications* içinde (s.226-242). Routledge, Taylor & Francis.
- Devine-Wright, P., Pinto de Carvalho, L., Di Masso, A., Lewicka, M., Manzo, L. & Williams, D. R. (2020). "Replaced" - Reconsidering relationships with place and lessons from a pandemic. *Journal of Environmental Psychology*, 72, 101514. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2020.101514>
- Dobson, K. S., McEppan, A. M. & Dobson, D. (2019). Empirical validation and the cognitive-behavioral therapies. K. S. Dobson & D. J. A. Dozois (Ed.), *Handbook of cognitive-behavioral therapies* içinde (4. Baskı, ss. 32–63). The Guilford Press.
- Donald, I. (2022). *Environmental and architectural psychology*. Routledge, Taylor & Francis.
- Dostoyevsky, F. (1992). *Notes from the underground*. Dover Publications.
- Dovey, K. (1985). Home and homelessness. I. Altman & C. Werner (Ed.) *Home environments* içinde. Plenum Press.
- Dunn, D. (2012). *Research methods for social psychology* (2. Baskı). Wiley.
- Erdil, B. (2020). Göç & Mülteci Hareketlerinin Türkiye'nin Göç Politikalarına Etkileri. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (2): 71-86. <https://doi.org/10.47257/busad.842195>

- Feldman, R. A. (1990). Settlement identity: Psychological bonds with home places in a mobile society. *Environment and Behavior*, 22, 183–229. <https://doi.org/10.1177/0013916590222002>
- Freud, S. (2004). *The unconscious*. Penguin Classics.
- Fried, M. (2000). Continuities and discontinuities of place. *Journal of Environmental Psychology*, 20, 193–205. <https://doi.org/10.1006/jenvp.1999.0154>
- Fried, M., A. (1966). Grieving for a lost home: Psychological costs of relocation. L. J. Duhl (Ed.), *Urban renewal: The record and the controversy* içinde (ss. 359-379). M.I.T. Press.
- Gildersleeve, M. (2016). *The phenomenology and ontology of complexes*. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 217, 967-976. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.02.074>
- Gildersleeve, M. & Crowden, A. (2018). Place and psychoanalysis. *Meta: Research in Hermeneutics, Phenomenology, and Practical Philosophy*, 10 (1):77-103. <https://doi.org/10.5840/phillinquiry2019433/423>
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2022). Geçici Koruma İstatistikleri, GİGM. Web: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>. Erişim Tarihi: 1 Şubat 2022.
- Göregenli, M. (2021). *Çevre psikolojisi: İnsan-mekân ilişkileri* (5. Baskı). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Gültekin A., (2014). Etimolojik olarak şehir kelimesi, şehir üzerine düşünceler. H. Taşçı & N. Nebati (Ed.), *Şehir üzerine düşünceler* içinde (ss. 15-24). Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları.
- Gültekin, M., H. (2023). *Suriyeli mültecilerde yer bağlılığı, yetkecilik & dönme-kalma-gitme isteği arasındaki ilişkilerin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı.
- Gürbüz, E. (2013). Jeolojik imzamız. *Antroposen. Bilim & Teknik Dergisi*, 32-35.
- Haddad, E. (2003). The Refugee: The Individual between sovereigns. *Global Society*, 17(3), 297-322. <https://doi.org/10.1080/1360082032000104532>
- Han, B. C. (2021). *Yeryüzüne övgü - Bahçelere bir yolculuk*. (Çev. Nafer Ermiş). İnka.
- Haslam, S. A. & McGarty, C. (2004). Experimental design and causality in social psychology research. C. Sansone (Ed.), *The Sage handbook of methods in social psychology* içinde (ss. 237–264). Sage.
- Heath, A. & Richards, L. (2016). Attitudes towards immigration and their antecedents: Topline results from round 7 of the European social survey. *ESS Topline Results Series*, 7, 3-14.
- Heidegger, M. (1971). Building, dwelling, thinking. A. Hofstadter (Ed.), *Poetry, language and thought* içinde (ss. 143-162). Harper & Row.
- Heidegger, M. (2019). *Teknik ve dönüş & Özdeşlik ve ayırım* (Çev. Necati Aça) (3. Baskı). Pharmakon.
- Hernández, B., Hidalgo, C., Salazar-Laplace, M. E. & Hess, S. (2007). Place attachment and place identity in natives and non-natives. *Journal of Environmental Psychology*, 27, 310–319. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2007.06.003>
- Hernández, B., Martín, A. M., Ruiz, C. & Hidalgo, M. del C. (2010). The role of place identity and place attachment in breaking environmental protection laws. *Journal of Environmental Psychology*, 30(3), 281–288. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2010.01.009>
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/cennet#1>
- <https://www.britannica.com/topic/heaven>
- Hummon, D.M. (1992). Community attachment. I. Altman & S. M. Low (Ed.), *Place attachment* içinde (ss. 253-278). Plenum Press.
- Kahneman, D. & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263–291. <https://doi.org/10.2307/1914185>
- Kaiser, S. & Schulze, G.C. (2018). Person–environment analysis: A framework for participatory holistic research. *Gestalt Theory*, 40(1), 59-74. <https://doi.org/10.2478/gth-2018-0005>
- Koçyiğit, R., G. & Gorbon, F. (2012). Disintegration in architecture and reproduction of the earth. *Tasarım Kuram*, 8(13), 95-113.
- Lavenex, S. (2018). Migration. *Oxford Handbooks Online*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198797203.013.25>
- Le Corbusier (1986). *Toward a new architecture*. (Trans. F. Etchells). Dover Publications.
- Lefebvre H. (2014). *Mekânın üretimi* (Çev. Işık Ergüden). Sel Yayıncılık.
- Lewicka, M. (2011). Place attachment: How far have we come in the last 40 years? *Journal of Environmental Psychology*, 31(3), 207–230. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2010.10.001>
- Lewin, K. (1946). Behavior and development as a function of the total situation. L. Carmichael (Ed.), *Manual of child psychology* içinde (ss. 791–844). John Wiley & Sons, Inc.. <https://doi.org/10.1037/10756-016>
- Little, B. R. (1987). Personality and the environment. D. Stokols & I. Altman (Ed.) *Handbook of environmental psychology* içinde (ss. 230–245). Routledge.
- Loos, A. (2014). The poor little rich man. J. J. Gieseking, W. Mangold, C. Katz, S. Low & S. Saeger (Ed.), *The*

- people, place and space reader içinde (ss. 97-99). Routledge.
- Malpas, J. (2012). Heidegger and the thinking of place: explorations in the topology of being. MIT Press.
- Manzo, L. C. & Perkins, D. D. (2006). Finding common ground: The importance of place attachment to community participation and planning. *Journal of Planning Literature*, 20(4), 335–350. <https://doi.org/10.1177/0885412205286160>
- Manzo, L., C. & Divine-Wright, P. (2021). Introduction. L. C. Manzo & P. Divine-Wright (Ed.), *Place attachment: Advances in theory, methods and applications*, (2. Baskı, ss. 1–9). Routledge.
- Mazumdar, S., Mazumdar, S., Docuyanan, F. & McLaughlin, C. M. (2000). Creating a sense of place: The Vietnamese-Americans and Little Saigon. *Journal of Environmental Psychology*, 20(4), 319–333. <https://doi.org/10.1006/jev.2000.0170>
- McAndrew, F. T. (1998). The measurement of "rootedness" and the prediction of attachment to home-towns in college students. *Journal of Environmental Psychology*, 18(4), 409–417. <https://doi.org/10.1006/jev.1998.0078>
- McEwen, J., W. (2014). *Sense of place, place attachment, and rootedness in four west baton rouge parish, louisiana bars*. Doktora Tezi. Louisiana State University. https://digitalcommons.lsu.edu/gradschool_dissertations/1500
- McNeill W.H. (2013). *Dünya Tarihi* (15. Baskı). (Çev. A. Şenel). İmge Kitabevi.
- Milgram, S. (1963). Behavioral study of obedience. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 67(4), 371–378. <https://doi.org/10.1037/h0040525>
- Miller, D. (2008). Migration, material culture and tragedy: Four moments in caribbean migration. J. J. Gieseking, W. Mangold, C. Katz, S. Low & S. Saegert (Ed.), *The people, place and space reader* içinde (ss. 100-103). Routledge.
- Morgan, L.H. (1994). *Eski Toplum* (1. Cilt, 2. Baskı). (Çev. Ü. Oskay). Payel.
- Moses, J. (2006). *International migration: Globalization's last frontier*. Zed Books.
- Mostafavi M. & Leatherbarrow D. (2005). *Zaman içinde mimari* (Çev. Y. Civelek). Ötüken Yayınları.
- Norberg-Schulz, C. (1971). *Existance, space and architecture*. Praeger Publishers.
- Norwich, J., J. (1989). *Byzantium: The early centuries*. Guild
- Nurdoğan, A., K., Dur, A., İ., B. & Öztürk, M. (2016). Türkiye'nin mülteci sorunu ve suriye krizinin mülteci sorununa etkileri. *İş ve Hayat*, 217-238.
- Ökten, K., H. (2019). *Varlık ve aaman: Bir okuma rehberi*. Alfa Yayınevi.
- Olçar, K. (2010). Uluslararası çatışmaların enerji politik analizi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 6 (11), 93-127.
- Özdemir, U. (2010). Evsizlik ve evsizlere genel bir bakış. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21 (2), 77-88.
- Pappenheim, F. (1968). *The Alienation of modern man*. Modern Reader Paperbacks.
- Peng, J., Strijker, D. & Wu, Q. (2020). Place Identity: How Far Have We Come in Exploring Its Meanings?. *Frontiers in psychology*, 11, 294. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00294>
- Perruchoud, R. (2009). *Göç terimleri sözlüğü*. (Çev. Ed. B. Çiçekli). Uluslararası Göç Örgütü.
- Porteous, J. D. (1978). The pathology of forced relocation. S. Kaplan & R. Kaplan (Ed.), *Humanscape: Environments for people* içinde (ss. 291-293). Duxbury Press.
- Proshansky, H. M., Fabian, A. K. & Kaminoff, R. (1983). Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3(1), 57–83. [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(83\)80021-8](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(83)80021-8)
- Proust, M. (2017). *Kayıp zamanın izinde* (Çev. R. Hakmen). Yapı Kredi Yayınları.
- Rank O. (1929). *The trauma of birth*. Harcourt Brace.
- Reiner A. (2021). What language are we speaking? Bion and early emotional life. *American Journal of Psychoanalysis*, 81(1), 6–26. <https://doi.org/10.1057/s11231-021-09281-3>
- Reiner, A. (2022). *W. R. Bion's theories of mind: A contemporary introduction*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003158509>
- Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. Pion Ltd.
- Richardson, M. (2003). *Being-in-christ and putting death in its place: An anthropologist's account of christian performance in spanish america and the american south*. Louisiana State University Press.
- Riley, R. B. (1992). Attachment to the ordinary landscape. I. Altman & S.M. Low (Ed.), *Place attachment* içinde (ss. 13-36). Plenum Press.
- Rilke, R., M. (2018). *Toplu Şiirler* (2. Cilt, Çev. Y. Pazarkaya). Cem Yayınları.
- Ritzer, G. (2011). *Küresel Dünya* (Çev. M. Pekdemir). Ayrıntı Yayınları.
- Rivlin, L. G. (1982). Group membership and place meanings in an urban neighborhood. *Journal of Social Issues*, 38(3), 75–93. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1982.tb01771.x>
- Rollero, C. & De Piccoli, N. (2010). Does place attachment affect social well-being? *Revue Européenne de Psychologie Appliquée*, 60(4), 233-238. <https://doi.org/10.1016/j.erap.2010.05.001>
- Rossi, P. (1989). *Without shelter: Homelessness in the 1980*. Priority Pres.

- Safranski, R. (2008). *Bir alman üstat heidegger* (Çev. A. Nalbant). Kabalıcı Yayınevi.
- Şahin, M., S. (2023, 15 Haziran). *Cennet*. TDV İslâm Ansiklopedisi,
- Said, E., W. (2014). *Yersiz yurtsuz*. (Çev. A. Ülçer). Metis.
- Sambursky, S. (1989). *The concept of place in late Neoplatonism: Texts with translation, introduction and notes*. The Israel Academy of Sciences and Humanities.
- Scannell, L. & Gifford, R. (2013). Personally relevant climate change: The role of place attachment and local versus global message framing in engagement. *Environment and Behavior*, 45(1), 60–85. <https://doi.org/10.1177/0013916511421196>
- Schulze, G. C. (2009). Die Feldtheorie als Erklärungs- und Handlungsansatz bei unterrichtsmeidendem Verhalten. H. Ricking, G. C. Schulze & M. Wittrock (Ed.), *Schulabsentismus und Dropout. Erscheinungsformen - Erklärungsansätze - Intervention* içinde (ss. 137–165). Ferdinand Schöningh.
- Seamon, D. (2012). Place, place identity, and phenomenology: A triadic interpretation based on J.G. Bennett's systematics. H. Casakin & F. Bernardo (Ed.), *The role of place identity in the perception, understanding, and design of built environments* içinde (ss. 3-21). Bentham Books.
- Şeriati, A. (2011). *Medeniyetler tarihi* (1. Cilt). (Çev. E. Okumuş). Fecr Yayınevi.
- Sharf, R.S. (2010). *Theories of psychotherapy and counseling: Concepts and cases*. (5. Baskı). Cengage Learning.
- Sharpless, B. A. (2019). *Psychodynamic therapy techniques: A guide to expressive and supportive interventions*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/med-psych/9780190676278.001.0001>
- Sorokin, P., A. (1952). *Social philosophies of an age of crisis*. Adam and Charles Black.
- Steg, L., van den Berg, A. E. & de Groot, J. I. M. (Ed.) (2013). *Environmental psychology: An introduction*. BPS Blackwell.
- Tuan, Y.-F. (1977). *Space and place: The perspective of experience*. University of Minnesota Press.
- Tuan, Y.-F. (2015). *Bir kurucu unsur olarak kaçış* (Çev. Ş. E. Ataman). Litera Yayıncılık.
- Uzzell, D., Pol, E. & Badenas, D. (2002). Place identification, social cohesion, and environmental sustainability. *Environment and Behavior*, 34(1), 26–53. <https://doi.org/10.1177/0013916502034001003>
- Vaske, J. J. & Kobrin, K. C. (2001). Place attachment and environmentally responsible behavior. *The Journal of Environmental Education*, 32(4), 16–21. <https://doi.org/10.1080/00958960109598658>
- Voloshinov V. N. (1976). *Freudianism: A marxist critique*. Academic Press.
- Wallerstein, I. (1998). The time of space and the space of time: the future of social science. *Political Geography*, 17(1), 71-82.
- Watson, J. B. (1930). *Behaviorism*. W. W. Norton & Co.
- Winter, D. N. D. & Koger, S. M. (2004). *The psychology of environmental problems* (2. Baskı). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Zaleski, C. (2023, 12 Mayıs). *Heaven*. Encyclopedia Britannica.
- Zolberg, A., R. (1981). International migrations in political perspective. *International Migration Review*, 15(1), 3-7. <https://doi.org/10.1177/019791838101501s0>